بێدەنگیی و کۆکوژیی

ئامادەکردنی
حەمە کاکەڕەش

سوید
2008

ناوی کتێب: بێدەنگیی و کۆکوژیی
ئامادەکردنی: حەمە کاکەڕەش
بەشداربووان: مەریوان وریا قانیع، چۆمان هەردی ، کاروان عومەر کاکەسوور،
ڕێبین هەردی ، نەزەند بەگیخانی، کازیوە ساڵەح، ئەنوەری ڕەشی عەوڵآ، خالد سلێمان.

ساڵی چاپ: 2008
وێنەی بەرگ: ڕێبوار سەعید
چاپ:
ژمارەی سپاردن

ئەم گفتوگۆیە یەکێکە لە گفتوگۆیەکانی کتێبی (بێدەنگیی و کۆکوژی) کتێبی بێدەنگیی و کۆکوژیی کۆمەڵێک گفتوگۆیە لەگەڵ چەند نووسەرو ڕۆشنبیرێک دا بۆ قسەکردن دەربارەی کارەساتی ئەنفال، لەمڕۆژانە دا کتێبی(بێدەنگیی و کۆکوژیی) دەکەوێتە بەر دیدەی خوێنەران، بەچاکم زانی لە 20 هەمین ساڵ وەگەری کارەساتی ئەنفال هەر جارەو یەکێک لە گفتوگۆکان بیخەمە بەردیدەی خوێنەران.
حەمە کاکەڕەش.

ئەنوەری ڕەشی عەولا

..(جاشێتی و براکوژیش لە قوولاییدا، یەکێکن لەو ڕەمزو فیگەرە پاڵنەرانەی کارێکی وەهای کرد لە بوونی ئینسانیانەی خۆمان هەڵبێین و، بێهێز بوونی دەنگی ئێمە.. و دەستەوەستانیمان لەبەرامبەر بەهێز بوونی دەنگ و پلان و دوورنماکانی ئەوان بخاتە ڕوو، کە بە داوەشاندنی ئێمە شکاوەیەوە و خۆمان لە هەموو بەهایەکی بەرزی مرۆڤانە داماڵی و نکوڵیمان لە گەوهەرەکەی ئەو دروشمانە کرد خۆمان پێ ئارایشت کردبوو. هێرشی جاشەکان لە ئەنفال.. و ئەتککردنی یەکتر لە شەڕە ناوخۆییەکانی شاخ و شاردا باشترین بەڵگەی ئەو تراژیدیا ئەخلاقی و سیاسیەی ئێمەن، کە هێشتاکە بە پەرۆش نین ئەو ڕەگە ڕیشەداکوتراوەی کە لە بوارە جیاجیاکاندا ماوە دەربکێشین، پێشمان وایە ململانێی فیکری ئەمە لەئێمە دەخوازێت.. نەک دەستبەسەراگرتن)..... ئەنوەری ڕەشی عەولا

ئەگەر بهاتایە ئەنفال لە وڵاتێکی ئیسلامیدا ڕوویندایە و هەروەها مانایەکی ئیسلامیشی پێندرایە، پێتانوایە ئەنفال بتوانرایە نوقمی بێدەنگیەکی وابکرێت، هەم لە لایەن وڵاتانی دراوسێوە تا دەگاتە هەموو وڵاتە ئیسلامیەکانی دونیا، ئەوسا وڵاتانی ئەوروپی؟.

ئەنوەری ڕەشی عەولا: جۆرێک لە بێدەنگی هەیە، ئەو ساتەوەختە دەستپێدەکات کە گەمارۆی بکەر و ئەوەی شاهیدە دەدات، هەتاوەکو ئامادە نەبێت، کارەسات و ڕووداوەکە وەکو خۆی بگێڕێتەوە. واتە لەو بابەتە بڕوانێت و لەکاتی دانپیانانەکەیدا
(خەسڵەتە چەسپاوو نەگۆڕەکانی) ئەو بابەتە دەقا ودەق بخاتە ڕوو.
بە بارێکی تریشدا بۆ ئەوەی مانا شاراوەکانی ڕووداوێک بخرێنە ڕوو دەشێ سەرنج و ڕاڤە و ماناگەلێکی تری پێببەخشرێت، جا لۆگۆسیانە بێت (ڕاڤەی لۆجیکانە و ئەقڵیانە) یان میتۆسیانە (ڕاڤەی خواوەندانە و شاعیرانە). ئاخۆ ئێمە دەکەوینە کام بەشی ئەم بێدەنگکردنانەوە؟ بێدەنگی ئەقلانی.. ئەخلاقی.. ئیستاتیکیانە...تاد
کورد وەک نەتەوەیەک نقومی سێگۆشەی بەرمۆدای کولتوورەکانی فارس..و عەرەب..و تورک بووە، بە هەرسێ پنتی نائەقلانی.. و نائەخلاقی.. و نائیستاتیکیانەوە! پێدەچێ ئەمە یەکەمین پێگە و سنووری دەستپێکردنی بێدەنگیە فەرزکراوەکان بێت.. بێدەنگیە ناقۆڵاکان!
تۆ سەرنج بدە لە کرۆکی ئایینی ئیسلام ، لەیەکەمین سروش کە دابەزیووە و نێردراوە بۆ پەیامبەر(د.خ) پێیڕاگەێنراوە: (بخوێنێتەوە)، ئەویش فەرموویەتی: (نازانم). دووبارە بە گوێییدا دراوەتەوە (بخوێنە بە ناوی ئەو خودایەی.....)، لێرەوە- دەنگێک – هەیە کە دەنگێکی پیرۆزی بێ مەرزە.. ئەو بێ مەرزی و بێپایانیەش دەتوانرێ نیشانە گەلێک بن بۆ- هێز و دەسەڵات – . ئەم دەسەڵات و هێزەش دەسپێردرێت بە دەستی کەسێک کە لە لایەن خاوەن دەنگی یەکەمەوە شایەنی ئەو- ڕۆڵ و ئەرک – بینینەیە، کە ئەویش

پەیامبەری ئیسلامە. کەوابێ لە بەرامبەر- بێدەنگیەک - کە هی پەیامبەرە، ئەمر پێکردنێک، بە گوێگرتن و خوێندنەوە ئامادەیی هەیە - واتە - تۆ کارت بیستن و جێبەجێکردنە - و ئیرادەی خودای لەسەرە، کە لەسەروو ئیرادەی ئینسانیانەی خۆتەوەیە!

ئیدی ئەم هەرەمی دەسەڵاتەش لەوێوە لێژ دەبێتەوە و دێتە خوارەوە بۆ ئەوانەی بە دوایدا دێن، ئەمەش ئەو ڕاستیەمان پێدەڵێت: ئەوەی نزیکترین پشت بێت لە پەیامبەرەوە.. پیرۆزترە.

بەو مانایەی لە بازنەی یەکەمدا کێ ئامادەیی هەبووبێت و زووتر گوێی بە پەیامەکان ئاودرابێت و بیستەری دەنگی یەکەم بێت . لە بازنەی دووەمدا کە بڵاوکەرەوە و گەێنەرە سەرپشک کراوە و زیاتر دەتوانێ دەنگ هەڵبڕتر بێت. چونکە هەڵگری (ڕیسالیەتە) لەو کاتەشدا و لە نێو بازنە یەکبەدوایەکەکانیشدا جیاوازی نیە سەر ئەوەی سەربە چ نەژاد و گروپێکی کۆمەڵایەتی و میللەتێکیت، چونکە جیاوازی لە نێوان عەرەب و عەجەمدا نیە تەنها جیاوازییەک هەبێت لە(تەقواکردندا) یە. کەواتە ئوممەتی ئیسلام مەرزەکان دەبڕێت و بە پلەی تەقواکەی جێ و ڕێگەی دێت و دەپێورێت. بۆیە (مورشیدی کامیل.. دەبێ هەڵسونیشتنی موو بە موو لەگەڵ کردار و سوننەتی پێغەمبەری گەورەدا ڕێک بێت، موویێک لانەدات).

گوێگرتنی دووەم لە ماڵی خوداوە دێت کە مزگەوتە. جارێ دونیا کش و ماتە .. پێش نەغمەو جریوەی باڵندان .. بەرلەوەی هەر چالاکیەک بنوێنرێت، گوێبیستی بانگدان دەبین و (فەرزە) کە شایەتی بدەیت (کە هیچ ئیلاهێک نیە، جگە لە ئەڵڵا.. وە پەیامبەریش نێردراوی ئەڵڵایە). ڕۆژی پێنج جار ئەمە ئاوی گوێی پێدادەدرێ. جگە لەوەی لەگەڵ لە دایکبوونماندا.. کە هیچ فراژبوونێکی جەستەیی و دەروونی لە ئێمەدا پێنەگەییوە.

بە گوێدا بانگدەدرێت بە ناوی خوداوە ئێستا تۆ ناوت فلان کوڕی فیسارە...تاد

ئێمە گەورە بووی نێوان هەموو ئەم دەنگە پیرۆزانەین و ئاگایی و نائاگاییمان بەم دەنگانە جۆشدراوە و شێلراوە و ئاخنراوە و سیخناخە.

وە هیچ یەکێک لەم دەنگانەش لە پەیامبەرەوە بیگرە هەتا مورێدێک بە دیالۆگی نێوان دووکەس نەهاتووە. کەسێک دەنگ هەڵدەبڕێت.. تۆ دەنگ دەبیستیت. گرنگیش نیە تۆ تێدەگەیت یان نا.. ئەسڵی پەیام ئەوەیە فەرزێک هەیە، سەرنویشتی تۆیە و دەبێ هەمیشە لە زیکریدا بیت و جێبەجێ بکرێت. ئەم (تەزکیەی نەفسیش) نابێت هەتا بێدەنگ نەبێت! مەگەر هەر ئەوکاتانە دەنگ هەڵبڕیت کە لە تەهلیلەدایت، تەهلیلەش زیکری خودایە بە دەنگی بەرز. ئەمەش دەچێتەوە سەر(زاهیری شەریعەت) و
(شەریعەتیش درەختە و تەریقەت پەلوپۆیین و حەقیقەتیش میوەکەیین)

لەبەرئەوەی جەستەی کورد لە نێو ئەو سنوورانەدا کە بۆ دید و ڕوانینی تاکڕەهەندانەی تورک و فارس و عەرەب غەریب و زیادەیە..و هەڕەشە لە قەوارەی ئەو وێنایانە دەکات کە سێ جەستەکە یتر هەیانە بۆ هەیبەتی خۆیان. چونکە هەم خۆیان بە (ئێوە چاکترین کۆمەڵن لەناو مەردمی دنیادا سەرو هەڵدا)دەزانن و تێدەگەن.. هەم نەتەوەی دەست ڕۆیشتوون و گەیەنەری(ڕیسالەتە) کەشن. ئەم سێ جەستەیە بە جیاوازی ئەو سوپەرئیگۆیە.. پەنامەکی و ئاشکرایانەی بۆ خۆیان دروستکردووە و ڕۆناوە، لە شتێکدا یەک دەگرنەوە، کە هەریەکەیان پارێزەری بەرقەرارکردنی گەوهەری ئیسلامن.

وە هەرسێکیشیان بە جیا و دابڕاو لە یەکتری سیستەمێکیان لە کۆن و تازەدا دامەزراندووە و تاقیکردۆتەوە کە ئایدۆلۆژییەتەکەی دین بووە، بە سەفەوی و عەباسی و عوسمانلیەوە. ئەم تەقواکردنەش نەک نەبووەتە مایەی برایەتی.. بەڵکو لە پراکتیکدا پتر بۆ دەستڕاگەیشتن بووە بە ئامڕازگەلێک بۆ (دەرکەوتنی خوود بە سەنتەرکردن) و ڕەتکردنەوەی ڕۆڵی ئەوانیتر. جا بە مانا دینیەکەی بێت.. یاخود مانا سیاسیەکەی.

به هه‌ڵه‌دا ناچین گه‌ر بڵێین: زۆرجار کۆک و ته‌بایی ئه‌وان ته‌نها له‌ به‌رامبه‌ر که‌مایه‌تی و ئه‌و نه‌ته‌وه‌ و گروپانه‌ی سه‌ر به‌ ڕه‌گه‌ز و ئاییني ئه‌وان نین، و غه‌یره‌ن له‌و ئایه‌ته‌دا خۆی نمایشده‌کات که‌ ده‌فه‌رموێت:
((آقتلوهم بالأهمال..........))

له‌ له‌نگه‌رگای فه‌رهه‌نگی سیاسیانه‌ و مێژوویيشی هه‌موویاندا بێ جیاوازی مانادارب‌ووه‌ و کاریپێکراوه‌. به‌د گومانکارییه‌کانیشیان هه‌ر به‌مانه‌وه‌ نه‌وه‌ستاون، به‌ڵکو په‌یتا په‌یتا هه‌ژموونی جه‌سته‌ی خۆیان به‌سه‌ر ئه‌و غه‌ریبه‌یه‌دا که‌ کورده‌ فراوان کردووه‌، هه‌تا له‌ چاوی ئه‌و وڵاتانه‌ی به‌ جۆرێک له‌ جۆره‌کان یاساگه‌لێک هه‌ن که‌ به‌رگری له‌ چه‌مکگه‌لی ئازادی و مافه‌کان ده‌که‌ن، کورد بخزێننه‌ که‌ناری نه‌بوونه‌وه‌ و له‌ ده‌ستی نه‌یه‌ت به‌ ده‌نگ و زمانی خۆی جه‌سته‌ی بریناوی و فه‌رامۆشکراوی خۆی بخاته‌ڕوو.. و بتوانن به‌ ئاسانی و به‌و شێوه‌یه‌ی خواستی ئه‌وانه‌ بوونی ڕاسته‌قینه‌ی کورد، چاودێریبکه‌ن.. و حه‌شار بده‌ن.. و دواتر له‌ چه‌ندین ڕێگای تره‌وه‌.. ده‌سته‌مۆیبکه‌ن و له‌ خودی ئینسانیانه‌ی خۆیشی پاشه‌کشێی پێبکه‌ن و ئه‌و سه‌رکێش و یاخیبووه‌ی به‌ره‌نگاریش ده‌کات ته‌فروتونا بکرێت، و ئه‌وه‌ی ده‌مێنێته‌وه‌ نوزه‌بڕاوانه‌ له‌ ژێر زه‌بری ترساندن و سزا گه‌لێکی سایکۆلۆژیدا که‌رامه‌ت و کبریائه‌ ئینسانیه‌که‌ی وێران.. و مه‌سخ بکه‌ن.. و بێتامی بکه‌ن.. و خۆی و مانا تێکشکاوه‌کانی خۆی له‌به‌ر چاو بکه‌وێت.. و له‌ دواجاردا خۆی بۆ هه‌موو(ئه‌مر و نه‌هی)ه‌کی (چاکه‌ و خراپه‌)کانی ئه‌وان به‌ده‌سته‌وه‌ بدات و بگاته‌ خۆکوژی ماهیه‌تی خۆی به‌ ده‌ستی خۆی!
پێموایه‌..(جاشێتی و براکوژیش له‌ قووڵاییدا، یه‌کێکن له‌و ڕه‌مزو فیگه‌ره‌ پاڵنه‌رانه‌ی کاریکی وه‌های کرد له‌ بوونی ئینسانیانه‌ی خۆمان هه‌ڵبێین و، بێهێز بوونی ده‌نگی ئێمه‌.. و ده‌سته‌وه‌ستانیمان له‌به‌رامبه‌ر به‌هێز بوونی ده‌نگ و پلان و دوورنماکانی ئه‌وان بخاته‌ ڕوو، که‌ به‌ داوه‌شاندنی ئێمه‌ شکاوه‌یه‌وه‌ و خۆمان له‌ هه‌موو به‌هایه‌کی به‌رزی مرۆڤانه‌ داماڵی و نکوڵیمان له‌ گه‌وهه‌ره‌که‌ی ئه‌و دروشمانه‌ کرد خۆمان پێ ئارایشت کردبوو. هێرشی جاشه‌کان له‌ ئه‌نفال.. و ئه‌تککردنی یه‌کتر له‌ شه‌ڕه‌ ناوخۆییه‌کانی شاخ و شاردا باشترین به‌ڵگه‌ی ئه‌و تراژیدیا ئه‌خلاقی و سیاسیه‌ی ئێمه‌ن، که‌ هێشتاکه‌ به‌ په‌رۆش نین ئه‌و ڕه‌گه‌ ڕیشه‌داکوتراوه‌ی که‌ له‌ بواره‌ جیاجیاکاندا ماوه‌ ده‌ربکێشین، پێشمان وایه‌ ململانێی فیکری ئه‌مه‌ له‌ئێمه‌ ده‌خوازێت.. نه‌ک ده‌ستبه‌سه‌راگرتن).

پانۆرامای ئێمه‌ و داگیرکه‌ره‌ بێگانه‌کانیش هێنده‌ ته‌مومژاوی و ناڕه‌وا و ناهاوسه‌نگه‌، به‌و مه‌ودایانه‌ی نێوانمان که‌ شکست پێدان و بچوککردنه‌وه‌ و خوێناوییکردنی جه‌سته‌ و ڕۆحی یه‌کتره‌.. هێنده‌ قه‌یراناوییه‌، وا به‌ئاسانی و بێسڵه‌مینه‌وه‌ ناتوانین دڕدۆنگیه‌کانمان بڕه‌وێنینه‌وه‌و بچینه‌ هیچ په‌یمانێکه‌وه‌ که‌ له‌سه‌ر بنه‌مای درۆ هه‌ڵنه‌چنرابێ.

با له‌ دراوسێتیه‌که‌ی ئه‌م سێ جه‌سته‌ گومڕابووه‌ش ڕابمێنین و ورد ببینه‌وه‌، که‌ ئێمه‌یان له‌ نه‌خشه‌ی پرۆژه‌ جیدییه‌کانی کۆمه‌ڵگای خۆیاندا ئیهمال کردووه‌ و کردۆته‌ ده‌ره‌وه‌. له‌گه‌ڵ یه‌کتریدا ئاشتی په‌روه‌ر نین و پڕپڕن له‌ تێکشکانی مێژوویی و هه‌ریه‌که‌شیان به‌ به‌ڵگه‌وه‌ بێت یان ڕه‌مڵ لێدان، ده‌رهه‌ق به‌ نسکۆ و نشوستیه‌کانیان لۆمه‌ و سه‌رزه‌نشتی ناڕاستگۆیی و ته‌ڵه‌که‌بازییه‌کانی یه‌کتر ده‌که‌ن. ئه‌و مێژووه‌ ڕووگرژه‌ی له‌ نێوان تورک و عه‌ره‌ب و عه‌جه‌مدایه‌ ڕۆشنه‌ و بۆ ڕووهه‌ڵماڵینی په‌نجه‌ درێژکردنی منی گه‌ره‌ک نیه‌. گرێچنی ته‌نگژه‌ و شه‌ڕوشۆڕ و گه‌نده‌ڵ کارییه‌کانیشیان شاهیدی ئه‌وه‌ن، که‌ تا ئێستا ئاماده‌ نین و پێیان ناکرێ به‌و میتۆده‌ تاکره‌هه‌نده‌ داخراوه‌ به‌ پێچ و ده‌وره‌ خوێناویی و پیلانگێڕییانه‌وه‌ که‌ له‌ فۆرمی جیا جیادا هه‌ر خۆی دووباره‌ و درێژ ده‌کاته‌وه‌، به‌ هه‌ماهه‌نگی پێ بنێنه‌ قۆناغێکی تر و گرژییه‌کانیان خاو بکه‌نه‌وه‌ و نه‌هێڵن.. و له‌سه‌ر خوانێک که‌ له‌سه‌ر بنه‌مای مۆڕاڵێکی نوێی هه‌موویان بێت ته‌قه‌للابکه‌ن و کۆ ببنه‌وه‌. خوانی ئاشتی و متمانه‌بوون بۆ یه‌کتر چێبکه‌ن و بگێڕنه‌وه‌.
ئه‌وه‌ی لێره‌دا پێویستمان پێیه‌تی ئاماژه‌ی پێبده‌ین ئه‌و ڕاستیه‌یه‌.. تێبگه‌ین دراوسێتی له‌ ساده‌ترین

ماناکانیدا، لەسەر دارِماندن و مایەپووچکردنی ئەو مانایانەی، دەبنە خەسڵەت و پایەگەلێک بۆ دراوسێتی و ڕاگیرکردنی بەهاکانی دراوسێتی بە ڕک بەرکێ و ڕێگریکردن لە چوونە ناویەک و کارلێکی ئەو مانایانەوە، کە ڕێز لە بنەمای چیەتی و نەریتی پڕ بەهایانەی هەریەکەیان دەگرێت.. نایەتەدی! نایەتەدی.. چونکە پەیوەندییەکی ئاوها بارگاوی بە نابەرابەری و بێ متمانەیی و بە کەمگرتنی ماناکانی یەکتر و خوێن، جێگە و فەزایەک شک نابات بۆ گوزارشت لە ئاقار و کۆی ڕوانینە جیاوازەکان– واتە– شتێک نامێنێ بۆ گفتووگۆ لەسەر ئەو کۆدانەی پرۆسەی یەکترناسین و ئاشنابوون ئاسانتر دەکەن. بەومانایەی بەر لەوەی دەرگا لەسەر یەکتر بکرێتەوە و ڕووبەڕو ببنەوە، لەودیودەرگا داخراوەکان (دامەزراوە سیاسی و کولتوری)یەکانەوە، کە زیاتر مەنەلۆجین.. هەتا دیالۆگ بن، لەسەر ئەو وێنایانەی چنیوویانە.. حوکم بەسەر وێنەکانی یەکتریدا دەدەن!

 دیارە هەروێنەیەکیش لەسەر بنچینەی حوکمە پێشوەختە ستریۆتایپییەکان درابێتن، هەمیشە ستاتیکی (ثابت) و شێواو و لێڵ و ناتەواوەو پشت بەستوو نیە بەو ئارگۆمێنت و لێکۆڵینەوە و هەڵسەنگاندنە بێلایەنانەی دینامیکیەتی

(متحول) هەقیقەتە جیاوازەکان دەسەلمێنن. لە فەزایەکی ئاوهادا لە بری ئەوەی ماناکان لە نێو یەکتریدا ئاوس ببن و بزێن و واوەتر بەرزتر ببنەوە و چیەتیەکی تر ببەخشنە بونیادی خۆیان و ببنە مایەی ئەکتیڤکردنی میکانیزمەکانی خۆیان.. و ماناکانی یەکتر، دەبنە هۆی نابووتکردن و تیرۆرکردنی ئەو مانا و بەهایانە.

ئەگەر پەیوەندییەکیش هەبووبێت تەنها و تەنها لە کایەی سوودخوازییەکی زووتێپەڕدا بووە، نەک لە هەناوی لێپرسراوییەتێکی هۆشیاری و شارستانیانەی وەهاوە هەڵقوڵابێت کە دابینکەری ڕێزگرتن بێت لە مافی تایبەتیەتە کولتووری و مێژووییەکانی یەکتر و تێگەیشتن بێت لێیان و ئەگەری دەوڵەمەندبوون و کرانەوەی زیاتری بۆ دەستەبەر بکەن، بێئەوەی سەروەرییەکانیان تووشی بەدگومانی و سڵەمینەوە و ترسانێکیان بکات لە بەرامبەر بوونی یەکتر.

ونبوون و نەبوونی ئەو میکانیزمانەی تێکشکێنەری لەمپەرەکانن، بە پێچەوانەوە تەنگژەسازن و لەوێدایە زمانێک دەخەملێت تەنها کاری ئەوەیە بڕیار لەسەر چاکی و پاکیزەیی و بێگوناهی و نیازپاکی خود.. و خراپی و نغرۆکردنی ئەویتر دەدات.

ئەویتر ئەگەرهەڵگری خراپیەکیش نەبێت لە خودی خۆیدا، خراپیەک کە ئامادەیە و لە لایەن، دەوڵەتی یەک فیکر و یەک باوەڕ و یەکڕیزی و یەک ئامانجەوە بەرهەم دەهێنرێت پێوەی دەلکێنرێت و زەحمەتە لێی ببێتەوە.
وە لەبەر ئەوەی هەموو گەل و نەتەوە لە دەوری ئەو پەیام و دەرئەنجامە سوپەرمانایە چەقبەستووانەدا هەڵدەخرِێنێت و بە گەڕ دەخرێن، کە ئەو ڕەوشە لە پراکتیکدا دژ بەوانە دەبێتەوە کە گومان لەو یەکڕیزی و تاکرەنگیە پۆلاین و پیرۆزکراوە دەکەن کە زۆر سادە منداڵدانی تۆتالیتاریەتێکە لە ناوەوە بونیاد دەنرێت، بۆ ئەوەی شوورەش بێت لەگەڵ ئەویتردا کەدراوسێیە.

 لێرەوەیە دەتوانین بڕوانینەوە لەو حوکمە پۆڵایینە پڕ لە هەراوهوریایەی لە عێراقدا پیادە دەکرا، کە چۆنچۆنی بە یاسا و نەزمێکی نادادپەروەرانە و خاڵی لە هەموو ڕەوشتێکی مرۆیانە و شارستانییانە مامەڵەی لەگەڵ دەرودراوسێدا دەکرد.. و لە ناوەوەی خۆشیدا چ ماجەرایەک دەگوزەرا و چۆن ئاسایشی نەتەوە و چین و گروپ و کەسێتیەکان بە نەبوونی دەسەڵاتی ئەقڵێکی کراوە.. و هەژموونگەری ئایدۆلۆژیای بەعس ڕژێنرا بوون!؟

لە ناوەوە داننەنان بە شوناسەکانی تردا.. و نەبوونی پلۆڕاڵیەتی سیاسی.. و سڕینەوەی هەموو ئەو دەنگ و ڕەنگە جیاوازانەی دژ بەم ئەقڵیەتی دەسەڵاتخوازییە بوون. لە دەرەوەڕا هەڵگیرساندنی هەشت ساڵ جەنگ لە نێوان عێراق و ئێران.. ململانێی دوور و درێژی ئایدۆلۆژی ڕاست و چەپی بەعسیانەی عێراق و سوریا..

داگیرکردنی کوێت.. جگە لە غەدرە مەزهەبیەکان لە نێوان شیعە و سوونی و ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی و سەرهەڵدانی وەهابیەت، واتە لەو سێگۆشەی بەرمۆدایەدا لە نێوان تەراتێن و شەڕی ئەو فیلانەدا کورد، بەو گژوگیایانە دەچوو، کە تەنها دەبووهەوڵبدات بمێنێتەوە و نەفلیقێتەوە و هەلاهەلا نەبێت.. وە دەبوو بەو لاڵە پەتەیەییەی خۆشمانەوە کە هەمووی بێدەنگی بوو دەست بە شوناسی خۆشمانەوە بگرین لە نێو شانۆی دنیایەکدا کە هەمووی دەنگە دەنگ بوو!

لە کاتێکدا ئێمەی کرێچی و بێماڵ (بە دیدی ئەوان) لەسەر خاک و مێژووی ئەو دراوسێ نەخۆش و شەڕەنگیزانە، دەشێ حاڵمان چۆن بووبێت و دەبێت؟ ئەوان لە شەڕەکانی یەکتردا سەرکەوت و بوونایە.. بەرزە دەماغی و گومراییەکەیان لەسەر جەستەی ئێمەش تاقیدەکردەوە. نوشوستیشیان بهێنایە ئەو تێکشکانە دەروونیەیان لە ئێمەدا بەتاڵ دەکردەوە و تۆڵەیان لێدەکردینەوە . خۆ ئەگەر لێشمان نزیک کەوتنایەتەوە هەریەک بۆ مەرامێک بوو.. هەتا دراوسێکەی تری پێبخاتە تالووکەوە و ملکەچی عوقدە سیاسی و فیکری و مێژووییەکانی خۆی بکات. خۆ ئەگەر ئێمەش بمانویستبا سوود لە کەلێن و درز و کەلەبەرەکانیان ببینین.. هەموو ئێمەیان بە سیخوڕ و گومانلێکراوی وڵاتەکەی دراوسێی دەزانی و دەدایە قەڵەم. بۆیە ئەنفال لەو ڕووبەرە ناتەندروستەدا ڕووداوێک نەبوو بە ڕێکەوت و لە خۆوە و یان لە داڵغەی سەرکردەیەکەوە هاتبێت و ڕوویدابێت، بەڵکو سەرەنجامی ئەو هۆیە ئایینی و سیاسی و مێژووییانە و قبووڵنەکردنی شەریکە بەشێک بوو کە بیریان لەگەڵدا بکاتەوە و لە فیکری ڕێگەچارەیەکدا بن. بەڵکو ئەو شۆڤێنیەتەیان وەها نابینای کردبوون تەنها گوێیان لە دەنگی خۆیان دەگرت و هەڵوەدا بوون بوو بە دوای ڕێگەچارەیەکدا کە بۆ ئەبەد نەک کورد بێدەنگ بکەن بەڵکو واوەتر چووبوون و لە فیکری ئەوەدابوون بە یەکجارەکی لە ڕەگەزی کورد ڕزگارییان بێت.. و لە هەمانکاتدا نیشاندانی گەردن کلۆفتی و پێشڕەوایەتیەکیش بوو بەو وڵاتانەی دراوسێ کە هەمان کێشەیان هەیە بەدەست کورد و کەمایەتیەکانیانەوە.

لەبەر ئەوەی کورد مێژوویەکی دوور و درێژ بەم هەموو پەتایانەوە لەگەڵ نەتەوەی سەردەستی دەنگ هەڵبڕ بەیەکەوە بووین، نەمانتوانیووە و ناتوانین هێند بە ئاسانی خۆمان لە نەخۆشیەکانی ئەوان بپارێزین و بوێرین.لایەنی کەم لەبەر ئەوەی ئەوان بە قۆناغی دەوڵەت بووندا گوزەرابوون، بۆ ئێمە فەرهەنگێکی باڵاتربوون و هیچیان لە ئێمەدا دروست نەکردبێ گرێی خۆ بەکەم زانینیان لە ئێمەدا چاندووە و بە جێهێشتووە. ئەوەشی ئەو گرێیەی هەبێت، بێزمانە و هەمیشە بێدەنگە و ناتوانێت خۆی وەک خۆی ببینێت و بدوێنێت و بە دەنگی بەرزیش لە خۆی بدوێت. کەواتە هەر ئایۆلۆژیایەکی دینی یان سیاسی خۆی بەیەکەم دەنگ و دوا دەنگی حەقیقەت ببینێ و وێنا بکات ئەم کارەساتانەی لێرەچاو دەکرێت، فاشیەت.. نازییەت.. سۆسیالیزمیش لەو مۆدێلانەن. دەسەڵات و ئۆپۆزیسیۆنە ناسیۆنالیستی و کۆمۆنیستی و مەزهەبیەکانی لەمەڕ خۆشمان، خۆیان لەو خومخانە مەعریفیە سیاسی و فیکرییە هەڵکێشاوە. بۆیە ناتوانن جگە لە خۆیان هیچ مەیلێکی تریان قبوڵ بێت!

دەرهەق بە وڵاتانی ئەوروپیش ئەوان دەزگا ڕەسمیەکانیان لە ڕێگەی دوو دۆکۆمێنتەوە ئێمەیان بینیووە و دەبینن، وڵاتانی سێگۆشەی بەرمۆدا لە بری ئێمە ئاخفیون و شوناسەکەمان ئەوەبووە کە چاوی ئەوان بینیویەتی و زمانی ئەوان گوتویانە و میتۆدی ئەوان سەلماندویانە. چونکە بە پێی ڕێکەوتننامە نێو دەوڵەتیەکان ئێمە سەر بەو وڵاتانەین.. و ئەمەش خەڵات و دەست و دیاری کۆلۆنیالستەکان خۆیان بوون بۆمان مایەوە و گومرگەکەی دەدەین. باسیشمان کرد ئەو وڵاتانەی سێگۆشەی بەرمۆداش بۆ خۆیان پڕ ئاژاوە و ناسەقامگیرن، جا تۆ وەرە شەرحی قوربانی بدەیتە دەست جەللادەکەی چی دەردەچێت؟

دۆکۆمێنتەکەی تریش لەلایەن ئۆرێنتاڵیستەکانەوە (ڕۆژهەڵاتناسەکان) بووە، کە خۆیان سەر بە دەزگا ڕەسمیە کلێشەبازە بیرۆکراتەکانی ئەوروپا خۆی بوون، کە وێنەی سەرپێی و ڕووکەشیانە و تێکدراوی ئێمە بوون. کەوابێ ئێمەی سەرکۆنەکراو، کەوتووینەتە ژێر کۆمەڵێک بێدەنگی چین بە چینی کۆن و تازەی

کەڵەکەکراوەوە.
بە پێی هەرەمی سیاسی نێودەوڵتیش ئەم وڵاتانەی سێگۆشەی بەرمۆدا بە پێی بۆچوونی سەمیر ئەمین لە پەراوێزی وڵاتانی پەراوێز بووی سەنتەردان.. ئەمەش عوقدەی بچوک بوونەوە و خۆ بە کەم زانینی تیا بەجێ هێشتوون. کوردیش دەبێ بە پەراوێزی پەراوێز کەوتووەکان. واتە دەنگێک لە کورد بێتە دەرەوە بە کۆمەڵێ تەرجومە و فیلتەری سیاسی و دیبلۆماسی و کولتووری و ئەخلاقی عوقدەدارەکاندادا دەڕوات و ئینجا دەگاتە دەست دەسەڵاتە جیاوازەکانی ئەوروپی! گرفتێکی تریش ئەوەیە کورد لە نێو بونیادی کۆمەڵایەتی و ئابووری خۆیدا فۆرمی وەرنەگرتووە و بە درێژایی مێژووەیەک چەپێنراوە، بۆیە خۆی بە لاسایکەرەوەی نەتەوەی سەردەست دەزانێ و زانیووە، بگرە بە ئاگایی یا نائاگایی هەڵگری ڕەوشەکانی ئەویشە و لە زۆر بواردا هەروەک ئەو ڕەفتار دەکاتەوە. ئەگەر ئەو ڕژێمانە کوردیان بێدەنگ دەکرد بە هەر هۆیەک بێت کە هەندێکیمان خستەڕوو.. هەنووکە کورد وەفادارە بەم حیکمەتی دەسەڵاتدارییە و خۆی خۆی بێدەنگ دەکات. بۆیە سەیر نیە کە سەرکردەیەکی کورد دەرهەق بە دیسپلین.. لە دانیشتنێکدا گوتبێتی: ((سەرکردە دەبێت وەک سەدام حوسێن بێت)). وە کورد ئەو ساتەوەختە دەتوانێ لە جیهانە داخراوەکەی ئەوان دەرباز بێت. کە زمانی لێسەندراوی هەر چین و توێژ و گروپێک بگێڕێتەوە بۆ ناو دەمی خۆی و بە گفتوگۆ و دانوساندن و بەیەکتر سەلماندن و دەنگدان و دەستا و دەستکردنی وردە دەسەڵاتەکان خۆی ئاوەڵا بکاتەوە. ئەمەش ئارەزوویەک نیە.. هێندەی ناسینی ئەو فرە میتۆدەییە یە کە مەیلە جیاوازەکانی کۆمەڵی پێدەناسرێ و پێدەخوێنرێتەوە.. و دەستنیشانی جێگە و ڕێگەیان دەکات و لە ڕێی حوکمەتێکەوە کە بە یەکێتیەکی ئارەزوومەندانە، بە پێی دەستوورێک کە گوزارشت لە کۆی بەرژەوەندییە ناکۆکەکان دەکات پێکهاتووە. لەو کاتەدا حوکمەت شتێک نابێ جگە لە ئیدارەی ئەو بەرژەوەندییە جیاوازانە، کە لایەنگرییان ناکا و دژیشیان ناوەستێت و هەموویان بە خۆی دەزانێت و سەروەرییەکەی تەنها لە هەوڵی ئەوەدایە چۆنچۆنی ئیدارەیان بدات. کە ئەم پرۆسێسە غایب بوو.. چاوەڕێکراوە سەرکردەیەک بێت و لە ڕێی میدیای حیزبەکەیەوە ڕاشکاوانە بڵێت ((هەتا ئەندازیارێکی حیزبی وەستابێت، کار فەراهەم نیە بۆ ئەندازیارێکی غەیرە حیزبی)). داخوا ئەم جیاوازی کردنەی مافی هاوڵاتیان بە پێوانە حیزبیەکان، هەمان فەرهەنگی بەعس نیە بە میرات ماوەتەوە و درێژبووەتەوە بۆ نێو فەرهەنگی سیاسی ئێمەش؟ ئەگەر ئەمە وەفاداری ئێمە بێت و هەموو نەتەوە کورت بکەینەوە بۆ نێو حیزب، کە دەنگی ڕاستەقینەی نەتەوەیە. کەواتە دەنگەکانی دەرەوەی حیزب دەنگی گومانلێکراو و زۆڵ دەردەچن. ئەمە دەلیلی نەبوونی یاسا و ڕێسایەکە کە هاوسەنگیەک لە نێو مەیلە جیاوازەکاندا پێکبهێنێت و هیچ دەسەڵاتێک لەسەروو یاساوە نەبێت بەڵام یاساکانی لای ئێمە غوڵامی ڕەهبەرە سیاسەتبازە عوقدەدارەکانمانن و ئێمەش ڕادەهێننەوە لەسەر توند و تیژی و ژاوەژاو و نەخۆشیەکان بۆ یەکتر دەستاودەست پێدەکەین وگیانی نیشتمانپەروەری دەبێتە نوکتەی خۆش.
ئایا ئەمەش دیسان ڕاهێنانەوەمان نیە لەسەر دەست بەسەردا گرتن و بێدەنگکردن؟ چ کەسێکی هۆشیار و دەروون سەرفراز ئەتوانێ بڕوا بە دەسەڵاتێک بکات و چاوەڕوانی لێی هەبێت، کە هاووڵاتیبوون لە ڕوانگەی پێڕەوی ناوخۆی حیزبەکەیەوە تێدەگات و دەبینێ، و بە شکۆداریەوە مافی حیزبیەک دەدا بەسەر ناحیزبیەکدا و باس لە کەرامەت و ئاسایشی نەتەوەش دەکات. دەسەڵاتێک ئاوها گومڕایانە بدوێت، سەیر نیە هەموو شتێک قۆرخ بکات بۆ خۆی و لەززەت لە زرنگاندنەوەی دەنگی خۆی و لە کڕبوون و بێدەنگکردنی غەیرە حیزبیەکان ببینێت! ئەمەش پێماندەڵێت: شەڕی ئێمە لەگەڵ ڕژێمەکاندا بۆ دابەشکردنی دەسەڵاتی حیزبی بووە.. نەک بۆ گێڕانەوەی ئەو دەنگانەی لێمان زەوتکرابوو، و داخواز و چاولەدووی جێگیرکردنی مۆراڵ و بەهاگەلێکی ئینسانی بوون کە جێگەی حەوانەوە و تەبایی هەموو مەیلە جوداکانی کۆمەڵگا بێت وەکویەک.

ئەو هۆکارانە چین کە ئەنفال لە هۆشیارییەکی سیاسی سادەوە کە تەنها لە یاد کردنەوەی سەرپێیانەی ساڵانەدا قەتیسبووە، دەگوازێتەوە

بۆ هۆشیارییەکی کلتووری، لەو بێدەنگییەی کە خاوەنی قسە نییە دەگوازێتەوە بۆ بیرکردنەوەیەک بە دەنگی بەرز. هەروەها ئەم بێدەنگیە چەند پەیوەندی بە کورد خۆیەوە هەیە، هەم لە ئاستی بەرپرسیارییەتی کۆمەڵگای کوردی بۆ ئەنفال و هەم لە ئاستی دەستەڵاتی کوردی خۆیدا؟.

ئەنوەری ڕەشی عەوڵآ: بە شێوەیەک بۆمان ڕۆشنبوەوە یادوەری کورد، یادوەرییەکی بێدەنگ کراوە..کەس و گروپی بێدەنگ کراویش لەگەڵ هەر فرسەتێکدا کە بۆنی ئازاد بوونی لێبێت، یەکەم کاردانەوەی بە شڵەژان و بێسەروبەرەیی و ژاوەژاو دەستپێدەکات و دەردەکەوێ. بۆ خاتری ئەوەی وەڵام بەو بێدەنگکردنە دوور و درێژە بداتەوە کە لە پشتیەوەیەتی و جڵەوکێشی کردووە.. بەڵام نازانێ چۆن! هاوار دەکات بژی.. بڕوخێ بەڵام ناتوانێ بە قووڵی بیربکاتەوە دەربارەی ئەو شتەی بەیانی دەکات. جنێو دەدات بەڵام خەون بە ئەخلاقی بەرزی شۆڕشگێڕانەشەوە دەبینێت جارێک دەبێتە ئۆپۆزیسیۆن و لە داخی ئەوەی دەسەڵات لە ئاستیدا کەمکار و خەمسارده و نابینای دەگرێت ئەمیش تەڕو وشک دەسوتێنێت و ئەمەش بە ڕادیکالیەت تێدەگات. جارێک هەموو شتێکی قبوڵە و دەڵێت: باوکم کۆمەڵێکی دواکەوتووی وەک ئێمە هەروا دەبێت و ئافەرم بۆ ئەو کەسەی سوود لەم فرسەتە دەبینێت. جارێک هەموو شتێکی ڕەفزە و گەرەکیەتی هەموو شتیک بۆنی بێگوناهی و پاکیزەیی لێبێت. جارێک پێدەکەنێ بە مێژووی کۆشش و خەباتی خۆی.. و جارێک گاڵتەی بە هەمووشتێک دێت. یان دڵی بە هەموو شتێک خۆشە، و ئالودەی تێکەڵی و پێکەڵیەکی سەیر دەبێت!

تێکەڵە و پێکەڵە، چونکە هیچ شتێک ڕێکنەخراوە و بە ئۆرگانیزە بووندا نە گوزەراوە، تەنها ڕێکخراو بوونی حیزبی نەبێت بە دەوری ئایدۆلۆژییەتێکدا. ڕێکخراو بوونیش بە پلەی یەکەم، هێزی خۆی ئامانجەکەیەتی.. نەک مرۆڤ. مرۆڤبوون بە هەموو ڕەهەندی ئازادی و مافەکانیەوە بە پێودانگەکانی خۆی دەپێوێ و بەگەڕەدەخا و لابەلا دەکاتەوە.

ئەو شەڕانەشی حیزب بەرپایاندەکات، لە دواجارداهیچ نین جگە لە سەپاندن و فەرزکردنی ئەو بڕوایانەی ئایینامەی کارکردن و جیهانبینییەکەین. چونکە هەرحیزبێک جەماوەریبوون و پێشڕەوایەتیەکەی هەرچیەک بێت ناتوانێت تان و پۆ و دەنگ و ڕەنگی هەموو نەتەوە بێت بە گشت گروپ و وردە کولتوورەکانیەوە.

جا ئەگەر چەمکی کولتووریش لە سادەترین پێدراوەکانیدا : (چەند گروپێک لە خەڵک بەیەکەوە دەبەستێتەوە و یەکیان دەخات و بیروباوەڕ، ترادیسیۆن، داب و نەریت، بەها و فێربوونەکان دەگرێتەخۆ. جەوهەری تایبەتی خۆی لەسەر کەسایەتی ئەو مرۆڤانەی پەیوەستن پێیەوە وێنا دەکات...تاد) ئەگەر ئەم بنەمایە نەبوو هەر بنەماڵە و گروپە بە پێی باڵادەستی و هێزی ئابووری و سیاسی و سەربازی خۆی لە هەوڵی ئەوەدایە گروپەکانی تر مەسخ و ڕەنگڕێژ بکات.

بۆ نمونە مرۆڤناسی ئەمەریکی- ڕاس بێندێکت- لە کۆمەڵگا سەرەتاییەکاندا، کولتوورەکانی دابەشکردووە بۆ دوو جۆری ((فەلسەفی)) و ((پاڵەوانی)). لە ناو کولتووری فەلسەفیدا.. حاڵەتەکانی وەکو قەناعەت، ئاشتیخوازی، میانڕەوی و یەکسانی، و ئارەزوو بۆ ژیانی هاوبەش، بە ئاشکرا زاڵە.

لە کاتێکدا لە ناو کولتووری پاڵەوانیدا ڕەفتارەکان پشت بە شەڕخوازی، ناکۆکی و بەربەرەکانی، ململانێ، سەربەخۆییخوازی، و پلەوپایەخوازی دەبەستن. ئەزموونەکان لە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست پیشانیداوین کە کولتووری پاڵەوانبازێتی زمانحاڵی زۆربەی ئەو گروپانەیە کە دەسەڵاتیان بە دەستەوە بووە و هەیە. کوردستانیش دەکەوێتە ئەو خشتەیەوە و جەنگاوەرێک زۆر بەرێزتر و بە شکۆتر وبە بەهاترە لە ڕۆشنبیرێک و هونەرمەندێک و ڕۆژنامەنووسێک. لە کاتێکدا بە پێی سیستەمی کولتووری، بەرهەمهێنەرانی کولتوور.. واتە: نووسەران، هونەرمەندان، شاعیران، دەرهێنەران لە ناوەڕاستی سیستەمی کولتوریدان.

کەچی لە فەرهەنگی باڵادەستکراوی ئێمەدا.. لێپرسراوی سیاسی وا هەیە بە ئیفتیخارێکەوە گوتوێتی: کام شاعیرە زۆر بە ناوبانگە بە چارەکێ عارەق هەڵیدەپەڕێنم! مەئەساتەکە لێرەدایە هەموو بنەماکان قڵپ

كراونەتەوە.. و ئەوەی ئەندێشە و رۆیا و هزر لە مەیدانی کولتووریدا دەجولێنن و دەسازێنن سیاسەتبازەکانن. سیاسەتبازێتیش لای ئێمە هەموو مۆڕاڵی کۆمەڵگا لە کلێشەی ئایۆلۆژییەتەکەیەوە هەڵدەهێنجێ و سەراپا جومگە هەستیارەکانی کۆنترۆڵ کردووە هەر لە دامەزراوە کولتوورییەکان و دیاردە کولتوورییەکانەوە هەتا مەرامە کولتوورییەکانیش .

ئەم نمایشە کورتەم بە خاتری ئەوە نیشاندا هەتا پلە بە پلە ڕێگایەک بکەمەوە بۆ چونە سەر ڕەگی پرسیارەکەی بەڕێزتان، بۆ تێگەیشتن و ڕۆشنبوونەوەی ئەو گرفتانەی کە بۆچی ئەنفال لە هۆشیارییەکی سیاسی سادەوە ناگوازرێتەوە بۆ هۆشیارییەکی کولتووری! لەبەر ئەوەی بونیاد و هەیبەتی کولتوور بچوککراوەتەوە و ئاخنراوەتە بەرنامەی حیزبەکانەوە و خاوەن حیزبەکانیش خاوەنی هەموو شتێکن!

هەنووکە ئەوە قوتابخانە فیکرییەکان نین ڕێنوێنیمان دەکەن کە ئایدۆلۆژیا و باوەڕپێهێنراوەکان و بەهاکۆمەڵایەتیەکان و کار و ژیانمان بپشکنین و بە پێی هەلومەرجەکان خوێندنەوەی تازەیان بۆ بکرێت و گەشەیان پێبدرێ و ئاراستەی تر وەربگرن. بەڵکو ئەوە دەزگا حیزبیەکانن بەهای هەر شتێک دەردەخەن و ڕەفتار و نۆرمی جۆراوجۆری پێدەدەن و نەتەوە بە دەوری سەرۆک و دروشمەکانی خۆیاندا کێش و باوەخولێ پێدەکەن. حیزبیش وەک هەر گروپێکی تر لە سایەی ڕژێمە دیسپۆتیستەکانی پێش خۆیدا خۆی بە قوربانی یەکەم دەبینێ.. و کۆمەڵگا بە هەموو شێوە جیاجیاکانی چەوساندنەوە وچەپێنرانەکانیەوە لەسەر خۆی ناونووس دەکا و سیستەمی بۆری ئاو و کارەبا و جادە و بانی بۆ چارەسەر ناکرێت، کەچی سیستەم بۆ نوسین و تێکستی نووسەران و ڕۆژنامەنووسان و بیرکەرەوەکان دادەمەزرێنێت و مەرزی ئەخلاقەکانمان بۆ دەکێشێت.

لەو باروودۆخەدا کە غیابی ئەخلاق و خەون و بیرکردنەوەیەکی ئینسانیانەیە هەر گروپەی دەخوازێ وەڵامی یەکەمین بە مەحرومیەتەکانی خۆی بداتەوە.. و ئاگر بۆ کوورەکەی خۆی بدزێت. ئەمەش ئەو ژاوەژاو و گەڕە لاوژەیە بەرهەمدەهێنێ کە ئاماژەمان پێکرد. بۆ ڕێکخستن و بەڕێوەبردنی ئەو کێشانەش.. دەشێ دەستوورێک هەبێت کە ماف و ئەرکەکان سکۆلارییانە و پتەو بە شێوەیەکی دادپەروەرانە لە بەرامبەر یەکتریدا و بەیەکەوە لە خۆ بگرێت و بە پێی پەیمانێکی کۆمەڵایەتی دەسەڵاتەکان لە فەوزاوە بگۆڕێت بە سیستەم.

داخۆ ئەم کارانە بە هۆی هەژموونی حیزبەکانەوە ڕەخساون و دەرەخسێنرێن؟ پانێڵێکی ئاوهامان هەیە کە کۆدەنگی هەموو دەنگ دەرهاتووەکان و دەزگا و دامەزراوە کۆمەڵایەتیەکان بێت بێ گۆتکردن و سڕینەوەیان؟ یاخود حیزب ئەختەبووتێکە و پەلی هاویشتووە بۆ نێو هەموو کایە کۆمەڵایەتیە جیاجیاکان و لە بری هەموویان بیردەکاتەوە و دەئاخڤێ و بڕیار دەدات و ئەمەش بەئەرکی مێژووکردی خۆی دەزانێ و ئێمە بەس لەسەرمانە ببیستین و پێڕەوی لەو فەرمایشتانە بکەین هەتا نان بڕاو نەبین و ترۆمان نەکەن!؟ هەرکاتێ حیزب لە ئاماندا بوو ئەوە جەماوەر لە بەخششەکان بێخەبەرە.. و ئەگەر لەتەنگژەشدا بوو، دەم و دەست هاوار بۆ نەتەوە دەبرێتەوە و جەماوەر تاجی سەر و سەروەرە.

بە کورتی و کوردی ئێمە لە گیرفانی کولتوور و مەعریفەی تاکڕەهەندانەی سیاسی ناوچەکە هاتوینەتە دەرێ و قولانجێک نەچوینەتە ئەولاوە و ناشمانەوێ بچینە ئەولاوە، بەڵگەنامەکانیش پێماندەڵێن: ئەم لەوەڕی دەسەڵاتدارێتیە بۆ درێژەدان بە خۆی ئەم دەبڵ فەیسی (دووڕوویی سیاسی) دەخوازێ و – دەکارین بە دیبلۆماسیەت ناوزەدی بکەین ، چونکە دەسەڵاتدارێتی لە ڕۆژهەڵاتدا ئەمەی پێویستە و نامانەوێ پلەوپایەمان بە هەندێ فەنتازیا و خەونی شاعیرانە لە دەست بچێ و بچین – (ئەمە زەمزەمەی سیاسەتبازەکانی فەرهەنگی سیاسیانەی لای ئێمەن).

هاوڕێی ئازیز.. پێشچوون بە خۆزگە و هوتافات و بانگەشە نایەتەدی، بەڵکو میکانیزمی خۆی هەیە و دامەزراوی کۆمەڵایەتی وردە کولتوورە پیشەییەکان.. ئەتنیکیەکان.. ئایینیەکان.. ناوچەییەکان.. لادێنشینەکان...تاد ڕۆڵیان هەبێت لە زیند و ڕاگرتنی بەهاکانی خۆیاندا و لە ڕێگەی کارلێکی کۆمەڵایەتی و سیاسیانەدا لە چوارچێوەی نەتەوەدا بە هاوبەشی بژین و درشتە کلتووری نەتەوە بە ڕەنگ و ڕووی

تایبەتیەتی وردەکلتوورەکانی خۆیان ببینن و بزانن.
ئا لەو ئاویتە بوونە ئارەزوومەندانەدایە هەرسێ چەمکی (کۆمەڵگا و کولتوور و کەسێتی) لە لای- ڕالف لینتۆن- جیاکردنەوەیان لە لای تۆژەرەکان بە زەحمەت دەزانرێت.
کەچی جینۆسایدی ئەنفال کە زیاتر لادێنشینەکانی گرتەوە، لە لایەن وردە کولتوورەکانی شارەوە، نە هەستیان پێکراوە.. نە بیریان لێکردۆتەوە. لەبەر ئەوەی لادێنشینەکان دەنگی ڕاستەقینەی خۆیان بزرە و لە لایەن حیزبەکانیشەوە تەنها بووە بە کەرەستەی بانگەشە و بێخەیاڵن لە چەرمەسەری و میحنەتەکانیان.
ئەوەتا یەکێک لە سەرکردەکان بە دڵنیاییەوە دەرهەق بە ئەنفالکراوەکان لە چاوپێکەوتنێکدا دەڵێت:(وەختی خۆی کە ئیدارەی هاوبەش هەبوو لە نێوان یەکێتی و پارتیدا و پەرلەمان دروستبوو، بڕیار بوو لەو بارەیەوە شتێک بکەن و ڕایبگەێنن کە ئەوانە نەماون بۆ ئەوەی چارەنوسیان مەعلوم بێت بەڵام دوایی دواکەوت.. بۆچی دواکەوت نازانم؟ بە ڕاستی دەبوو زۆر زووبکرایە، چونکە ئەمە مەسەلەیەکی قانوونی و مەسەلەیەکی شەرعی زۆر زۆر ناسکە!!)
ئەی سەرکردەی واقیعبین و دووربین! ئەگەر تۆ نەزانی بۆچی دواکەوتووە و لەهەمانکاتدا مەسەلەیەکی قانوونی و شەرعی زۆر زۆر ناسکیشە.ئەی کێ دەیزانی لەودیو دەرگاکانەوە چی دەگوزەرا.. لە بەرامبەر چاوەڕوانی بێهودانەی چەندین ئافرەت کە شوویان نەکردۆتەوە و لە ڕووی دەروونی و کۆمەڵایەتی و عاتیفیەوە کێ لێپرساوە.. داخوا نمایندەی ئەو خەڵکە کارەستبارەتان لابوو و مۆڵەتتان پێدان هەتا بە زمانی خۆیان بدوێن و گوزارشت لە خۆیان و ڕێگا چارەیەک بکەنەوە دوور لە تەفسیراتی ئێوە؟!
ئایا ئەمە فەرامۆشکردن نیە و ناگەێنێت.. بە مانا ئۆنتۆلۆژی و سیاسی و کۆمەڵایەتیەکەی؟ ئایا ئەم بێدەنگی و بێدەنگکردنە ڕۆنەچووە بە مۆخماندا و نەبووە بە بەشێک لە کولتووری سیاسیمان؟ هەموو بە جۆرێک لە جۆرەکان تاوانبار نین، دەرهەق بە نیوە تیرۆرکراوەکەی لەشی خۆمان. لە ڕووی سایکۆلۆژییەوە ئەمە مومارەسە کردنی جۆرێک لە ماسۆشیەت نیە.. لە بەرامبەر دوژمندا و بێداربوونەوەی سادییەتیش نیە لەبەرامبەر یەکتریدا و خەمسارد لە بەرامبەر خانە مرێنراوەکانی جەستەی نەتەوەدا؟ ئاخۆ لە نێو ئەو بێسەروبەرییە سیاسی و کولتوورییەدا بە - مانا کۆمەڵناسیەکەی- وە کۆنترۆڵکردنی هەموو جومگەکانی کۆمەڵدا چۆن کارەساتی ئەنفال دەگوێزرێتەوە بۆ هۆشیارییەکی کولتووری؟
لە بری ئەوەی کولتوور زەمینەیەکی وەها بسازێنێت کە خود لەگەڵ خۆی و ئەوانی تردا ئاشتبکاتەوە و تاکەکانی کۆمەڵایەتی بکاتەوە.. و بە ئیرادەیەکی چاوساغانەوە نە کوێرکراوەوە پێویستیەکانی بناسێتەوە و هەڵبژێرێ. دێین و بە حیزبیان دەکەین و لە مەنگەنەی ئایدۆلۆژییایان دەدەین و ناهێڵین خاوەنی خودی خۆیان بن. نەبادا بەیانی لێمان قیت ببنەوە و چەقوەسووانە زماندرێژی بکەن و بە کاڵفامی خۆیان یاخی ببن!؟
پێموایە ڕێکخستنی مەدەنیانەی خەڵک بە موگناتیسێک دەچێت، کە لێی دراو فڕێ درایە ئاگرەوە.. خەسڵەتی موگناتیسیانەی خۆی وندەکات و لە دەست دەدات، بۆ ئەوەی خۆی ڕێکبخاتەوە دەبێ ئەو ئاسنە کە پێشوتر موگناتیس بووە لە موگناتیسێکی تر بخشێنرێتەوە هەتا ئاراستە تێکچووەکانی خۆی دابمەزرێنێتەوە.
لێرەدا بنۆڕە حاڵی فێرکردن و پەروەردە لە ڕووی پێکهاتە و شێواز و مەنهەجیەتەوە لە جاران داوەشاوتر نەبێت، باشتر نیە. بنۆڕە بە فەرمانی فلان سەرکردە قوتابخانە دەکرێتەوە.. خەستەخانە دادەمەزرێ.. خەڵک دەنێردرێت بۆ دەرەوەی وڵات، بناغەی کۆمپانیا دادەڕێژن، ئەی وەزارەتە پسپۆرەکانمان کاریان چیە و بۆچی دانراون؟
بە بەرچاوانەیە و مەتەڵ نیە، بەهاکانیش لە نێو پەسەندی ڕەنگە حیزبیەکاندا کفن و دفن کراون.. و چاودێری کۆمەڵایەتی.. داب و نەریت و نۆرمەکان.. بیروباوەڕەکان.. سیستەمی ژیانی خێزانی، قاڵبەکانی قەزاو قەدەر و دەستی ئاسنین دەیانبات بەڕێوە و لە جیاتی زمان پژان بە ئەگەرە تاقینەکراوەکانی خۆی.. بە تێر و تەسەلی بە زمانێکی دوبارە بووەوە لاڵمان دەکەن.

دەسەڵات.. لە کولتوور هیچی ناوێت، تەنها ئەو ئەخلاقە بەرزەی لێدەوێت، بە ئەندامی خێزان و قوتابخانە و مزگەوت و دامەزراو و دەزگاکان بقەبڵێنێت (ئەوەت بوێت کە من – حیزب– بە باشی دەزانم بۆت و کڕبە!) چونکە ئێمە پێشڕەوایەتیتان دەکەین. ئیتر ئەوە ئەخلاقی سیاسیانەی ڕۆژهەڵاتە و ئاوا براوە و دەڕوات بەڕێوە. بەڵێ کۆمەڵایەتیبوونەوەش لە دوا شرۆڤەدا یەعنی وابەستە، بە حیزبیبوونەوەی ئارەزووە بەردەوامە هاوبەشەکانتان، لەمە زیاتر بترازێت ئاسایشی نەتەوە دەکەوێتە مەترسیەوە! چونکە پەیوەندی، هێز، بیروباوەڕ، هەست و سۆزی نەتەوەیی، یەعنی باڵادەستی حیزبیبوون!! ئەم کرمەڕێزبوونەش بە جیاوازی فۆرمالیستانەی ناسیۆنالیست و ئیسلامی و سۆسیالیستیەکان لە جەوهەردا لە ڕووی فیکرییەوە یەک شتن و هەریەک پێی وایە خۆی نمایندەی حەقیقەتە بۆ چین و نەتەوە و لە دوورنماکانی ئەوان زیاتر هەموو بزوتنەوەیەکی تر گومانلێکراوە. ئەمەش ئەو میراتە دینییە(چۆن هیچ ئیلاهێک نیە جگە لە ئەڵڵا) زیاتر!!

لە نائاگایی سیاسی و ئایدۆلۆژی هەموویاندا کار دەکات و لێیان دەخورێ و ئەوانیش خەڵکی مێگەل ئاسا لێدەخوڕن.

لە زمانی هەموویانەوە، لەم ڕاستیە مێژووییە بترازێ ژێدەری هەموو توێژینەوەیەک ئاژاوەچێتیە.. دووربینیەکیش گەرهەبێت جۆرێکە لە گێرەشێوێنی مناڵانە و بەتاڵە. ئێمە چەندین ساڵە خۆبەخشانە بە شاخەوە بووین کۆمەڵگای (کۆمەڵە گای) خۆمان بە هەست و پێستەوە باش دەناسین.

هێشتا لە سەرەتادایین، خۆ ئێمە ئەوروپا نین.. بۆیە دەزانین لە چ کۆڵانێکدا ئازادی پێدەدەین و لە چ شەقامێکدا لێیدەسێنینەوە. فێری ئەوەیان دەکەین ڕۆڵ و سنوور و بەکارهێنانیان بە چ شێوەیەک دروستە و دەڕوات بەڕێوە بە خزمەتی چینی کرێکار.. و نەتەوەی کورد.. و ئوممەتی ئیمانداری ئیسلام!!! ئێمەش هەر ئەوەمان بۆ دەمێنێتەوە وەکو جاری جاران بە دوای دروشمەکانیاندا ببۆڕێنینەوە((هەلهۆلە لیلحیزب صامد))

کلتووری وڵاتە کراوەکان کلتووری بیستن نیە بە تەنها، بەڵکو کلتووری ئازادی بینین و گفتوگۆ و سەلماندنیشە. هەتا بە بێ شەرم و ترس و تۆقاندن. دەنگ هەڵببڕێت و بتوانرێت نهێنیەکان بپشکنن و هەڵکۆڵن و لە ڕاستی و دروستیان بە شێوەیەک لە شێوەکان دڵنیا بن و شتەکانی ئایین بدەنەوە بە ئایین و حیزب بدەنەوە بە حیزب و پەروەردە بدەنەوە بە پەروەردە و حکومەت و دامەزراوەکان بدەنەوە بە خۆیان، بە پێی پەیمانێکی کۆمەڵایەتی. بۆ ئەوەی بەریەککەوتن ڕوونەدات.. خۆ ئەگەر ڕووشیدا کەمتر بێت و چارەسەری بۆ بدۆزرێتەوە. وەکو ترافیک لایت دەبێ نیشانەکانی هاتووچۆ هەبن و بایەخەکانی بخرێتە ڕوو. ئەگەر سێگۆشە هەبوو لە لای تۆوە، هەقی ئەویترە بڕوات. کە نووسرا بوو ستۆپ هێواشی ناکەیتەوە بەڵکو دەبێت بوەستیت..تاد

تۆ بڕوانە لە وڵاتە پێشکەوتووەکان.. لە سیستەمی ڕێگاوبانیانەوە دەبینیت و تێدەگەیت سیاسەت لەو وڵاتەدا چۆن بە شێوەیەکی ناچۆڕاڵی دەڕوات بەڕێوە و لە هەوڵی ئەوەدان چۆن ماشینەکان هاتووچۆ دەکەن تاک و گروپ و چین و توێژەکانیش دەچن بەڕێووە و کەمترین بەریەککەوتن ڕوودەدات. لەمەوە هەرکاتێ سیستەمی ڕێگاوبان کە بە دەمار و مولولەکانی جەستە دەچن چاکرا ئەوا تێدەگەین ئەو کۆمەڵە نزیک نەبووەتەوە لە سەکتەی دڵ و دەماغی کۆمەڵایەتی!

ئەو پێشنیارە تایبەتیانەی ئێوە چین. بۆ ئەوەی ئەنفال وەک کارەساتێکی سیاسی مێژوویی لە یادوەری ئینسانی کورددا بە چەشنێک بمێنێتەوە کە هەمیشە جێی ئاوڕدانەوە و قسەکردن بێت لە سەری لە لایەن ئەو نەوانەی کە لە دوارۆژی کۆمەڵگای ئێمەدان؟

ئەنوەری ڕەشی عەوڵا: دەشێ نەوەی نوێ ئێستای خۆی بناسێت. ئەو ئەمێستایەی بە ژیان و بوون و خودێتی ئەو نامۆ و تەکولۆ نەبن و لەوێوە بچێتەوە سەر ئەو گرفت و کێشە و مەرگەساتانەی بەشێکی زۆریان لە یادوەرییەکەی داگیر و داغان کردوە و پاشەڕۆژیشی لا نارۆشن و لا بەدبین دەکەن. ئەمەش هەروا ئاسان نیە و

ناچار دەبێت خۆی بۆ کۆمەڵێ جەنگ ئامادە بکات. یەکێک لەو ئەرکە بەراییانەش کە ئەو جەنگە ئەقڵانیە پێویستێتی ئەوەیە.. تێبگات کۆمەڵ لەبن کەناری حیزبیەتدا، دەنگی دەرنایەت و بوونە ڕاستەقینەکەی شێوێنراوە، تەنها ڕێگایەکی کاربڕ و نوێش ئەوەیە بەدوی ئەو ڕێگایانەدا هەڵوەدا بێت.. کە ژیان و بوون و خودی ئینسانیانیەکەی بۆ بگێڕنەوە و چیتر لە نێو تەعریفە سواو و پواو و نەزۆکەکاندا نابووت و بێمانا نەبن. ئەمەش نابێت ئەگەر دیسانەوە لە ناو ئەو شتانەدا چینە بکەین کە تەنها ئایدۆلۆژیا و دین پاوانی کردون و هێز و وزەیان لە بنەماکانی ئەوانەوە وەرگرتووە و دونیای ئێمەیان پێ ڕێکخستووە و لێکداوەتەوە. ئەگەر دەخوازی هاوڕێیەتی فیلەوان بکەیت.. دەبێ ماڵێک دروست بکەیت، کە بۆ فیلیش شیاو بێت. بۆیە ناچار دەبێت ماناکان و سروشتی نیشانەکانیان بگۆڕن بە فرە میتۆدییەکی زانستیانەی وەها کە ورد بوونەوە و تێڕوانینێکی نوێیان پێببەخشێت کە لە توانایدا بێت.. هەموو پنتە پەراگەندە و نادیدە و جیاوازەکانی کۆمەڵ هاوئاهەنگ و هاوهیوا بچنە پێشەوە و، نوێنەرایەتی ڕۆحی سەردەمیانەی خۆیان بکەن و ئایدۆلۆژیا و ئاینیش لەو ڕۆحە کراوە و پەنگ نەخواردو و جۆشسەندووەدا بە جۆرێکی تر بە خۆیان بگەنەوە و کۆتایی بە سنوور تەسکیەکانی شیکردنەوە و لێکدانەوە تاک ماناییەکانیان بهێنن و تێبگەێنرێن ئێوەش دەتوانن هەر یەک مانا بن.. نەک هەموو ماناکان، یاخود باوکی هەموو ماناکان.

دەبێ بیروباوەڕەکان بە کۆتایی خۆیان بگەێنرێن و جێ بۆ بیرکردنەوە بەردەوامەکان چۆڵبکەن و بکەنە وە، بەو مانایەی خۆیان وەک یەکێک لە دەرکەوتەکانی بیرکردنەوە لە قۆناغێکدا ببینن و، وا مەزەنە نەکەن خۆیان بە سروشتی دوا بیرکردنەوەکان ببینن و بزانن. چونکە وەستان لەو تەنگژە نائەقڵانیەدا ئەگەری زیاتر و دۆزینەوەی زیاتری خۆمان و ژیان و شارستانیەتمان لە بەردەمدا وندەکەن و دەسڕنەوە و فۆتۆکۆپی ئەو دەسەڵاتە دیسپۆتیزمانەمان بۆ دەکەنەوە کە لە ڕۆژهەڵاتی ئایین و ئایدۆلۆژیادا مەرگەسات خوڵقێن بوون و دەبن بە هۆی ئەو ئەقڵە دوگماگەراییانەوە. تەنها تێبینیەک بیکەن ئەوەیە کە چۆن دەسەڵاتی سیاسیان لە کیس نەچێت جا کێشە نیە با دونیا و ژیانیش وێران بێت و بسووتێت. بەڵێ کەنعان مەکیە باشی بۆ چووە.. کە دەوڵەتی بەعس دوای هەموو شکستێکیش پێی وابوو هەر سەرکەوتووە.. چونکە ئەو ئەقڵیەتە داخراو و تاکڕەهەند و تاک مانایە شەڕخوازە سەلامەتی حیزبەکەی خۆی لەسەر و هەموو نەتەوە و بوارەکانی تر دەبینی. چونکە ئەو جۆرە ئەقڵیەتانە نیشتمان ومێژوو و مرۆڤەکان و چارەنووسیان هەر بە خۆیان دەزانن بەڵام بێ ڕاوێژ و پرس بەوان. ئەمانە هیچ بەهایەکی ڕاستەقینە نابینن بۆ بەهاگەلێک کە لە دەرەوەی لۆژیکی سیاسی و ئایدۆلۆژی خۆیاندا هەبن. ئەم نەخۆشیە ئەقڵی و ئەخلاقی و وجودییە پەتایەکە و پێدزکەی کردۆتە ناو ئۆپۆزیسیۆنەکانی جارانی خۆشیەوە و، ئەمێستا دەسەڵاتەکانی خۆمان بەرە بەرە جارێک بە ئاشکرا و زیکزاکی و جارێک پەنامەکی لاسایی دەکەنەوە. هەر لە پەرستنی سەرۆکەکانمانەوە بە پاڵەوانی مێژوویی.. و هەر لە قبوڵنەکردنی یەکتری.. و هەر لە دامەزراندنی دەزگا و دامەزراو و سەندیکای کارتۆنی و ڕامکردن و دەستەمۆکردنی نووسەران و هەر لە بەرزکردنەوەی جەنگاوەرێکی حیزبی بۆ پلە باڵاکانی ئەفسەری و هەر لە بوژاندنەوەی عەشیرەتگەری و دیوەخانەکان و هەر لە خەمساردی لە بەرامبەر ئەتککردنی ئافرەتان و جوانیەکانی تر و... تاد

لەم دۆخە ترسناکەدا کە بە ژێر پێستی کۆمەڵدا دەڕوات، کە ئێمە حورمەتمان نەبێت بۆ زیندووەکان.. دەشێ چ چاوەڕوانیەکمان هەبێت بۆ یادوەری مردووەکانی ئەنفال و هەڵەبجە و گەلی بازێ و شێخ وەسانان و سێوسێنان و کوێ و کوێی تر؟ ئەوە نەبێت.. دەزگا و دامەزراوە بێشوناسەکان لە ڕووی کۆمەڵناسیەوە..، کە تەنها ڕیشەیان دەچێتەوە سەرحیزبیەکانیان و هێرش و گەمارۆدانەکانیان بە داخوازی حیزبە و بۆ ڕاگرتنی هەیبەتی حیزب و وەزیفەکانێتی. ئیتر گرنگ نیە هەر شتێک بەم داخوازی و ڕاگرتنی هەیبەت و وەزیفەیەش ڕێگاکانی خۆی ون بکات. دروشمەکانی حیزب.. ئەرک و هەوڵ و کۆششەکانی حیزب.. گومان هەڵنەگرن و فەلسەفەی گونجاون بۆ بەرەو پێشبردنی نەتەوە و دەربازکردنی لە نێو تەنگانە و گۆشەگیرییەکانی خۆیدا و

ڕێککردنەوەی ناڕێکیەکانیشێتی! ئەوەی لاری لەم میراتەی دەسەڵاتەکانی پێشووش هەیە و پێشبینی کەتن و کەوتنێکی تر و گرفت و مەترسی هەناوبڕ دەکات و خوێندنەوەی جیاوازتری هەیە بۆیان، گێرەشێوێنە.. هەرزەکاری سیاسیە.. شاعیرێکی فەنتازی دوور لە واقیعە.. هیچ لە باردا نەبوو و ترسنۆک و دۆڕاوە.. بەدبینە.. بە گوفتارە و بێ ڕەفتارە.. ئەنتی دەسەڵاتە.. فەوزەوییە.. بە کرێگیراوە.. سەفسەتەکەرە.. تابووری پێنجەمە...تاد

داخوا نەوەی نوێ بۆ ئەوەی لە نوێیەتی خۆی ڕازی بێت و بە بنچینەی بکات.. و بۆ ئەوەی تێکنەشکێتەوە لە نێو وەهمی ئایدۆلۆژییەتە گەوهەرتێکشاوەکاندا دەتوانێ بە قاڵب و کلێشەی تەفسیرە کۆنەکان لە نێو تەونە جاڵجاڵۆکەییەکانی ئەو هەراو زەنایە بە دامەزراوکراوانەی ئایدۆلۆژیا داماوەکاندا ڕێدەرببا و بە شێوەیەکی تەندروست بە خودە ونبوو و لەدەستچووەکانی خۆی بگاتەوە و کەوتنەکانی تێبپەڕێنێت وبە ڕۆحێکی سەرفرازەوە بڵێت: چیتر نە پێویستم بەوەیە بت بم.. نە بت پەرست بم؟

چیتر ئەقڵی من.. دەروونی من.. بوونی من.. ئازادی من.. مافی من، جێی حەوانەوە نیە بۆ تەوتەمە خۆماڵی و بێگانەکان! لەسەر خاسیەتی مرۆڤبوونی خۆم چ بە شێوەی ئەقلانییانە.. و چ بە شێوەی ڕۆحیانە، لە خێزانەکاندا.. پەرستگاکاندا.. قوتابخانەکاندا.. دامەزراوەکاندا، بێدەنگ نابم و بە چاونەترسیەکەوە کە پشت ئەستووره بە تەوژم گەلێکی فیکری و ڕۆشنبیری و کولتووریی، کە ڕۆڵێکی بنەڕەتی دەداتەوە بە – من– و کەسایەتیە ئینسانیەکەم و بوێرانە، لە نێو ئەو ئاژاوەگێڕییە سەرنگووم کەرانەی کە نەیانهێشتووە نەوەکانی ئێمە ڕوو لە خۆیان بکەن و بە هەموو بوونیانەوە قوربانیبوون.. و کەساسانەش ڕوویان لە قاپی و دەستی پڕ ڕەحمەتی ئایدۆلۆژیا و سیاسەت و ئایین کردوە و خۆیان بە پارێزەری ئەم پرنسیپانە نەزانیووە کە لێیان داماڵڕاوە: (بوێری بیرکردنەوەت هەبێت.. بوێری بۆ خۆت بێت.. بوێری ئینسان بێت– کانت –) هەتا لەوێوە ڕێنموویی و کۆشش بۆ قەرەبۆی ڕۆحی گونجان و تەبایی بکات. ئەگەر نەوەی نوێ بە مەزنییەکەی لە دەستی بێت، ئەو مەزنییەی (کە بڕیار بدات خۆی بێت– کانت–) پوخت.. بە سێگۆشەیەکی دەچوێنم، لوتکەی ئێستا.. و دوو گۆشەکەی بنکەکەیشی ڕابردوو.. و داهاتوو بێت.

بتوانێ هارمۆنیکیەتێکی پڕ لە ڕیتم لە نێوان وێنە جیاوازەکانی ئەو سێ پنتە و نێوانەکانیاندا بخوڵقێنێ و بسازێنێ، ئەوجا بە لێپرسراوەیەتی لە ئاست خۆی و ئەویتردا، بە دەروون ڕوونیەوە و لێوردبوونەوەیەکی قوڵی ئێتیکیانە، نەک بەرژەوەندی خوازانە.. دەتوانێ حورمەتی زیندووەکان و قوربانیەکانیش بە بەهای خۆیانەوە بگرێت. بە بێ ئەوەی بانگەشەکەری مەرجەکانی ئیرۆسیەتێک یان تاناتۆسیەتێک بێت و ببێتە جەنگاوەریان، بەڵکو لە دەرەوەیاندا بەوە دەگات هەموو ئەوانە بە (شێوازێک لە شێوازەکانی بوون دەبینێت– ئۆیگین فینک–)

ئایا ئەدەبی کوردی بە تەعریفە جیاوازەکانی ئێوەوە بۆ ئەدەب چەند بەرپرسیارە لەبەردەم بیرنەکردنەوەدا لە ئەنفال؟.

ئەنوەری ڕەشی عەولا: ئەنفال کارەساتێکە لە جێگەیەکدا.. لە زەمەنێکدا ڕوویداوە، کە – جێگیر و نەگۆڕ– ەکانی ئەو ڕووداوە بە هەموو نهێنیەکانەوە دەخوازێ زانیاریمان لەبارەیەوە هەبێت و بە دۆکۆمێنت بکرێت، هەتا بە بەڵگەوە بچێتە خانەی مێژوویی خۆی و لە پاڵ تراژیدیا تاقانەکانی تری وەکو هۆلۆکۆست لە لایەن ئایدۆلۆژییەتی نازیستی ئەڵمانیەکانەوە.. و ئەرمەنیەکان لە لایەن ئایدۆلۆژییەتی مەزهەبیانەی بارگاویکراو بە نەژادی تورکەوە.. و بۆسنەو ئەلبانیەکان لە لایەن ئایدۆلۆژییەتی تۆتالیتاری سربیاوە.. و ئەنفال لە لایەن ئایدۆلۆژیای شۆڤێنی عەرەبی زاخاودراو بە ئیسلامەوە . دەچنە خانەی فینۆمینەوە.. کە جیهانی دیاردەکانە، کە لەسەر (دەرکەوتن وئاشکرابوون) وەستاوە. واتە ئەو جیهانەی لەبەرچاوماندایە و بە هۆی هەستەکانمانەوە دەیناسین و ئەقڵیش دەتوانێت بیخاتە ژێرپرنسیپەکانی خۆیەوە بەبەڵگەی ئەقلانی و مەیدانی و زمانی

لۆژیکیانەی هزر بسەلمێنرێت.

کەچی ڕەوشی ئەدەب – ناجێگیر و گۆڕدراوە – بە خوازە و ڕەمز و هێما و مانا و نیشانەکانیشیەوە، کە دەچێتە خانەی نۆمێنەوە– واتە– (جیهانی شتێک لە خودی خۆی) کە جیهانێکی وون و شاراوەیە. ئەم دوو چەمکەش لەلایەن ئیمانوێل کانتەوە هاتە نێو ڕێڕەوەکانی بیری نوێوە. داخوا ئەم دوو خەسڵەتە گۆڕدراو و نەگۆڕاوە چۆن بتوانین تێکەڵبکەین و لە یەکدی نزیک بخەینەوە؟ لە کاتێکدا کە ئەنفال سەر بە زەمەنی فیزیکی.. و ئەدەب سەر بە زەمەنی بێگەرد، یان ئەودیوو زەمەن بێت – برجسۆن – بەو مانایەی ئاراستەیان.. زمانیان.. زەمەنیان.. کەرەستەکانیان.. میتۆدییان...تاد. دەتوانین بە دوو ئاراستەی جیاواز و پێچەوانەییدا گوزەرانیان ببینین؟ دەرهەق بەم دوو ئاراستەیە، نیچە دان بەوەدا دەنێت کە ئەو واقیعەی هۆکارەکانی– زانین– و ناسینی مرۆڤ–هەستەکان– وێنەی دەکێشێت، جیاوازە لەو واقیعە ڕاستەقینەیەی کە هەیە. چونکە لای نیچە جیهانی دیاردەکان ئەو جیهانەیە کە ئەقڵ دەتوانێت بیخاتە ژێر پرنسیپەکانی خۆیەوە، ئەو جیهانەیە کە بەهۆی هەستەکانەوە دەرکی پێدەکەین. بەڵام (جیهانی ڕاستەقینە) لای نیچە ئەو جیهانەیە کە هەمیشە لە گۆڕان و وەرچەرخاندایە و (هۆکارەکانی زانینی مرۆڤ) ناتوانن بیناسن. لێرەوە ئەنفال بەو دیوەی کە ڕووداوە نیوەی سەر بە فینۆمینە وئەمەش دەخوازێ کە لە ڕووی زانستە مرۆڤایەتیەکانەوە، بناسرێ و ناولێبنرێت و شیبکرێتەوە و بە دۆکۆمێنت بکرێت.

نیوەکەی دیشی کە گۆڕاو و ناجێگیرە، لە نێو خۆیدایە و شاراوەیە و وونە، کە بە ڕای نیچە ئەمە (جیهانە ڕاستەقینەکەیە) ئاشکراکردن و دۆزینەوە و دواندنی ئەو جیهانەش ئیستاتیکیانەیە و خەیاڵی داهێنەرانە لەوێدان و بەها ونبووەکانی مرۆڤبوون کە، مێژوو زانستەکان بەسەریدا تێپەڕیوون و نەیانبینیوە. ئەم (ئیستاتیکا) دەیخاتەوە سەر ڕەوتە بەردەوامە – صیرورة – ناچۆڕاڵیەکەی خۆی.

ئێمە لە تان و پۆی هەردوو بوارەکەدا هەژارین و پەلەقاژێمانە. وەکو ئاماژەمان پێکرد هەموو کایە مەعریفیەکانمان ڕەتکردۆتەوە و تەڵاق داوە یا ڕاستر شاربەدەر کردووە و کورتکردۆتەوە بۆ کۆمەڵێ وەزیفەی ناوئاخن پوچ و ترسێنەری سیاسی و ئایدۆلۆژی.. و بەوەفا و گوێبیستی پەند و وەعزە سەرخۆشکەر و فەرمانە چۆکپێدادەر و پەیمانە دەستخەڕۆکەرو لەبیرکەرەکانی ئەوان بووین. ئەمەش ئەوە دەگەێنێت ڕێگاکانی بوونمان ونکردووە و بەم کاڵفامیەمان نکوڵیمان لە بوونی ڕاستەقینەی خۆمان کردووە. چونکە.. بە کایە مەعریفیەکانی تر خۆمان نەدۆزیوەتەوە و نە پشکنیوە و نهێنیەکانمان هەڵنەکۆڵیووە و ڕێگای تازەمان کەشف نەکردووە و مانای سەردەمیانەمان دانەڕشتۆتەوە و برەوپێنەداوە و لە جێی مانا سواوە مەزهەبی و ئایدۆلۆژی و فەرهەنگی کۆلۆنیالیستانەی دەر و دراوسێکانماندا. دەربارەی نەخشە و پێگەی بوونی خۆمان لە نێو ڕوناکی و سێبەری کولتووره جیاوازەکانی مرۆڤایەتیدا سەرنگووم و گومناو و نەبینراو بووین. هەر ئەمەش بووەتە مایەی ئەوەی هەمیشە لاڵ و زارەترەکبین لە گێڕانەوەی تراژیدیا تاڵەکانی خۆمان و لە دەستمان نەهاتووە ڕەمز و هێما و ماناگەلێکی لێ هەڵبهێنجین کە لە فەرهەنگی نەوەکانی داهاتوودا و جیهانیدا ماندار بن و ببنە ژێدەر و سەرچاوەگەلێک بۆ هەموو ئەو ئەو بوارانەی گەرەکیانە بە گوتراوەکانمان بمانناسن و ناوزەدمان بکەن.. و ئێمەش ڕازی بکات و بڵێین: بەڵێ ئەوە ئێمەی نرخێنراوین بە پێودانگی خودێکی هوشیار..و مرۆڤێکی ئازاد..و کۆمەڵگایەکی کراوە..و مێژوویەک، کە ئاوسە بە(ئیرادەیەک.. کە بە ووزە ڕۆحیەکەی هەمیشە پارێزگاری ژیان دەکات و ژیان بڵاودەکاتەوە– شۆبنهاوەر–)

ئایا ئاستی ئەو ترسە شاراوەیەی لای ئینسانی کورد هەیە بەرامبەر کوردبوونی خۆی، ترسێکە خاوەنی هێزێکی ڕۆشنبیری وایە کە بتوانێت لە بری تۆڵە خۆبکات بە هێزێک کە هەڵگری لێبووردن بێت. ئایا ئەم هێزە چەند دەستەڵاتی کوردی لێی بەرپرسیارە و چەندیش کۆمەڵگەی کوردی و ڕۆشنبیرەکانی بەرپرسیارن لە پیشاندانی؟

ئەنوەری ڕەشی عەوڵآ: دەتوانین هەر ئێستا لەو پرسیارانەی بەڕێزتان، کە ڕووبەڕووی کۆمەڵێ نووسەرتان کردووەتەوە بە جیاوازی دنیابینی و سروشت و میتۆدی کارکردنیانەوە و بە (پێنوسی جیدی) دەربارەی پرسی ئەنفال ناویاندەبەیت، بە دەروازیەک لە نەریتی لێبووردەیی بە گەڕبخەین و چاولێبکەین و تێبگەین و بڵێین: کۆڕامانێک بێئەوەی، هیچ ڕامان و لێکدانەوەیەک بە دوا ئەنجام و تەفسیر دابنێین. تەنها ئامانج لەو خوێندنەوە و هەڵسەنگاندنە جیاوازانە نیشاندانی هەمەڕەنگی ئەندێشە و لێکدانەوە جیاوازەکانە. بۆ نمایش و خستنەڕووی ڕەهەندگەلێک لە نێوان (پێنوسە حیزبیەکان) و (پێنووسە جیدییەکان) دەخرێتە بەرچاو. هەتا لەلایەن گروپی سێهەمەوە تاووتوێ بکرێن و فۆرمێکی تازەی لێهەڵبهێنجرێت. ئا لێرەدایە بۆچونەکەی جون میل سیتوارت میل دەمانگرێتەوە کە دەرهەق میکانیزمی لێبوردەیی ڕای وایە (دوو باوەڕی دژ بەیەک، هەریەکە و بە جیا بەشێک لە هەقیقەتی پێیە؛ لەم حاڵەتەدا- باوەڕی سێهەم – بێتە ئاراوە.. کە وێڕای جیاوازیشی لەتەک هەریەک لە باوەڕە دژ بە یەکەکاندا، لە هەقیقەتی هەردوولایان بەهرەمەند بێت و، کۆی ئەو هەقیقەتانەش لە- فۆرمی ئەندێشەیەکی تازەدا- لە خزمەت کۆمەڵگای مرۆڤایەتیدا دابنێت). چونکە گەوهەر و کرۆکی لێبووردن ئەگەر لەسەر هیچ هاوپەیمانییەتێکی ئەخلاقی.. فیکری.. ڕۆشنبیری و ئینسانیانەدا خۆی شێوەباز نەکردبێ، ئەوە لێبوردەیی نیە.. بەڵکو خۆبەکەمزانینی دەروون گرگنی کۆیلەیەکە، یان خودمەزنی ستەمکارێکە کە بە نەیار و جەللادەکەی دەڵێت: بمفلیقێنەوە، خۆ منی ماسۆشیست لە دواجاردا لە تۆی سادیست دەبوورم.. یان بە پێچەوانەوە!! هەروەها میل لە سایەی ئەو لێبوردەییەدایە ڕووبەڕوی ئامانجێکمان دەکاتەوە کە ئەمەیە: (لە بەرامبەر باوەڕە نەیارەکاندا زەمینە بۆ خستنەڕووی باوەڕە جیاوازەکان خۆشدەبێ و، بەمجۆرە شێمانەی- گرێدانەوەی بەشەکانی هەقیقەت- کە لە نێوان ڕەقیبە فیکرییەکاندا دابەش بووە، دێتە ئاراوە). ئەمە ئەو هێزەیە کە ڕۆشنبیران کاری بۆ دەکەن، و لە پاراستنی- پرنسیپەکانی هاتنە کایەی ئەو هێزەدایە- بە شێوەیەک لە شێوەکان لێپرسراوەیەتیان دەکەوێتە ئەستۆ! لایەنی کەم بە شێوەیەکی پراکتیکی و بەرجەستە پیشانی خۆیشی دەداتەوە و دەسەلمێنێ: یەک هەقیقەت بوونی نیە و نابێ. ئەوەی هەڵگری سامانی هەقیقەتێکی جودا لە تۆ بوو نەیار نیە.. بەڵکو تەنها لە تۆ جیایە!

ئەم نەریتە بۆ ئەوەی دادپەروەرانە لە نێو هەموو بوار و ئاستە جیاوازەکانی کۆمەڵگادا وەکو یەک خۆی نمایش بکات و بەڕێوە بچێت، و هیچ گروپێک هەست بە پێشێلکردنی مافی خۆی نەکات، و بە بنەماکانی هەمان پێودانگیش بە دەسەڵاتەکانی تر بێژین: بەڕێزینە.. ئایینامە حیزبیەکەی ئێوەش گوزارشت لە دەنگ و ڕەنگ و بۆی گشت مەیلە جیاوازەکان ناکات و- ڕۆحی باڵای نەتەوە- بۆ ئەوەی لە نێو مەنگەنەکانی ئایدۆلۆژیا تۆتالیتاریەتەکەی ئێوەدا مەحف نەبێتەوە و پێبگات.. دەشێ بوار بۆ ڕادەربڕینی ڕاو بۆچونە جیاوازەکانیشی نێو هەناوی کۆمەڵگا بهێڵینەوە.. و ئەوەی لە دەسەڵاتدا بۆ ئێوە ڕەوایە، دەشێ هەموو گروپەکانی دەرەوەی تۆش هەمان ئامراز بۆیان ڕەوا و فەراهەم بێت. ڕونتر پێیان بگوترێ، چیتر نابێت هەموو دەسەڵاتەکان لە لایەن کەسێکەوە یان گروپێکەوە قۆرخ بکرێت، بەڵکو دەبێت دەسەڵاتەکان دابەش بکرێن. هەتاوەکو (مافە سروشتیەکانی تاکە کەس و – گروپ- سەبارەت بە ژیان و ئازادی و موڵکداریتی پێشێل نەکرێت- جۆن لۆک-) بۆ ئەوەی ئەم بنچینەیەش سەقامگیر بێت و ساختە نەبێت وەکو دروشمە پوچکراو و بێناوەڕۆکەکانی ترتان دەبێ

(هەرسێ دەسەڵاتەکە- جیبەجێکردن و دادوەری و یاسادانان- لە یەکتر جوداکرابێتنەوە و چاودێری یەکتر بکەن، ئەمەش دەبێتە مایەی بەهێزکردنی یەکتری و لەگەڵ دەسەڵاتەکانی تر هاوسەنگی دەکاتەوە- مۆنتسکیۆ-) ئەمەش ئەو ئەرکەیە کە دەکەوێتە سەر دەسەڵاتی کوردی.

بۆ ئەم ئەرکە ئینسانگەرایەش، دەبێ هەمیشە لە ڕووی فیکری و ئەخلاقیەوە، سروشتی ئەو ئاستەنگانە بناسین و تێبگەین.. کە دەبنە هۆی سنووردارکردن و ئیفلیج کردنی بەرهەمهێنانی پرسی لێبوردەیی.

به دیوێکی تریشدا نەبووە و ناکرێ پاسەوان و پارێزگاری ئارامی و ئاسایشی ناو کۆمەڵگاکەی خۆت نەبیت، لە لەگەڵ دەرەوەی خۆتدا بێگرفت و ئارام بچیتە پێشەوە. ئەوەی ئارام نەبێت لەگەڵ خۆیدا.. چۆن دەتوانێ ئارامی ببەخشێت بە دەرەوەی خۆی؟

دەشێ ڕۆشنبیران لەو دۆخ و ڕەوشانەدا، نادیدە نەبن و لەسەرپێ و دەستپێشخەر بن بۆ ڕەخنە و لێتوێژینەوە و بە توانستەکانیان.. خەڵکی و دەسەڵات و دام و دەزگاکانیان هۆشیار بکاتەوە لەو مەترسیانەی سەری خۆیان و ئەزمونەکەشمان دەخوات!